

The Status of Strict Liability Offence in Light of the Approach of the 2013 Islamic Penal Code to the Mental Element of Crime

Nasibeh Hasheminejad¹, Yousef Almasi², Majid Asadi³,
Milad Amiri⁴

Abstract

Throughout the development of Iran's criminal justice system, certain offences have been recognized whose realization depends solely upon the existence of the physical element of the offence, with little or no regard to the offender's culpable state of mind. Some of these offences have been expressly established by statute, while others have emerged through legal doctrine and judicial

1. MA in Family Law, Department of Law, Faculty of Humanities, Imam Sadegh University, Tehran, Iran.

namihashemi7468@gmail.com

2. PhD in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Kermanshah Branch, Kermanshah, Iran.

yosefalmasi@gmail.com

3. PhD student in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran.

majidasadi051376@gmail.com

4. PhD in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Semnan Branch, Semnan, Iran (Corresponding author)

Milad.amiri.m@gmail.com

practice. By enacting the Islamic Penal Code of 2013, the Iranian legislature sought to regulate this area and clarify the role of the mental element in criminal liability.

This article examines the legal status of strict liability offences under the 2013 Islamic Penal Code. It argues that, in principle, Iranian criminal law no longer recognizes offences that may be established solely on the basis of their physical element unless the legislature expressly provides otherwise. Through an analysis of Articles 144 and 145 of the Islamic Penal Code, the study demonstrates that proof of the mental element constitutes the general rule governing both intentional and unintentional offences. Accordingly, criminal blameworthiness is fundamentally grounded in the offender's mental state rather than in the mere occurrence of a prohibited act.

Keywords: Mental Element; Strict Liability Offence; Absolute Liability; Intentional Offence; Unintentional Offence.

Introduction

This study examines the legal status of strict liability offences in Iranian criminal law, with particular emphasis on the approach adopted by the Islamic Penal Code of 2013 toward the mental element of crime. The principal issue addressed in this article is whether, following the enactment of Articles 144 and 145 of the Islamic Penal Code, offences may still be attributed to an offender and punished solely upon proof of the physical element (*actus reus*), without establishing the existence of the required mental element (*mens rea*).

The authors demonstrate that, in a number of legal systems - particularly those influenced by the common law tradition - categories of offences described as strict liability offences, no-fault offences, conduct offences, or material offences have been recognized. Nevertheless, the acceptance of such offences gives rise to a serious conflict with the fundamental principles of modern criminal law, including the presumption of innocence, the principle of culpability, and the moral foundation of criminal blameworthiness.

This article proceeds on the premise that punishment is justified only where the offender's external conduct is accompanied by a blameworthy mental state, namely intent or negligence. Consequently, the mere occurrence of a harmful result or the apparent violation of a statutory provision is not, in itself, sufficient to impose criminal liability unless the legislature has expressly and exceptionally provided otherwise.

The significance of this issue lies in the fact that, prior to the enactment of the Islamic Penal Code of 2013, Iranian legal doctrine and judicial practice occasionally regarded offences such as the issuance of dishonored checks, failure to provide maintenance, and certain forms of smuggling as strict liability offences.

This approach created considerable uncertainty regarding the scope and function of the mental element in Iranian criminal law. This research adopts a descriptive–analytical methodology based on library research. The authors examine criminal legislation, judicial decisions, advisory legal opinions, Islamic jurisprudential sources, Iranian legal doctrine, and selected comparative legal studies. They first explain the concept and historical development of strict liability offences and subsequently analyze their legal status in light of Articles 144 and 145 of the Islamic Penal Code.

Within this methodological framework, the statutory text and the legislative intent constitute the principal basis of the analysis, while broad interpretations and approaches founded merely upon considerations of judicial expediency are deliberately avoided.

The article further distinguishes between two different understandings of strict liability offences. The first refers to offences that are genuinely committed without any mental element. The second concerns offences in which the mental element is presumed by law, while the accused retains the right to rebut that presumption by producing evidence to the contrary. The authors conclude that the latter interpretation is more compatible with the structure of Iranian criminal law, since Iranian legislation generally recognizes rebuttable presumptions of culpability, rather than irrebuttable strict criminal liability.

Discussion and Results

The principal finding of this research is that, through the enactment of Articles 144 and 145 of the Islamic Penal Code of 2013, the Iranian legislature established a general rule requiring proof of the mental element in both intentional and unintentional offences.

Article 144 provides that an intentional offence is estab-

lished only where the offender possesses knowledge of the subject matter of the offence and intentionally engages in the criminal conduct. Article 145, in turn, stipulates that an unintentional offence is established only where negligence or fault has been proven. Taken together, these two provisions demonstrate that the legislature recognizes, as a matter of principle, only two categories of criminal offences - intentional offences and unintentional offences - and that a third category, namely strict liability offences, has no legal basis unless it is expressly established by statute.

Accordingly, offences that have been regarded as strict liability offences solely on the basis of legal doctrine or judicial practice must, following the enactment of the 2013 Islamic Penal Code, be interpreted in accordance with the general principles governing the mental element.

By contrast, where the legislature has expressly established a statutory presumption of intent or fault - such as Article 499 of the Ta'zirat provisions, certain customs regulations, Article 495 of the Islamic Penal Code concerning the liability of physicians, Note 1 to Article 2 of the Anti-Money Laundering Law, and Note 1 to Article 290 of the Islamic Penal Code - such instances may be accepted as limited statutory exceptions. Even in these cases, however, the legal presumption is generally rebuttable, and the accused remains entitled to prove lack of knowledge, compliance with legal requirements, or the absence of fault.

The analysis presented in this article is founded upon three fundamental principles governing the mental element in criminal law: the principle requiring the existence of a mental element, the principle that offences are presumed to be intentional, and the principle of correspondence between the mental element and every constituent of the physical element of the offence.

The first principle requires that no conduct should be regarded as criminal unless it is accompanied by a blameworthy state of mind. Accordingly, conduct cannot be considered criminal merely because it results in harm or violates a statutory provision; rather, criminal liability must be founded upon a culpable mental state attributable to the offender.

The second principle provides that where the legislature remains silent regarding the required mental element, the offence should be presumed to be intentional, rather than unintentional or one of strict liability. This is because negligence-based liability and presumptions of fault constitute exceptions to the general rule and therefore require explicit statutory authorization.

The third principle emphasizes that the offender's mental state must extend to every constituent element of the physical element (*actus reus*), including the criminal conduct, the subject matter of the offence, and, in result-based offences, the prohibited consequence. On this basis, it is not legally justifiable to exclude part of the physical element from the scope of the mental element and subsequently characterize the offence as a strict liability offence with respect to that element.

The article further demonstrates that the broad acceptance of strict liability offences is inconsistent with the principles of Islamic jurisprudence, since Islamic legal doctrine recognizes punishment as legitimate only where the prohibited conduct is accompanied by a blameworthy intention and a culpable exercise of free will.

Accordingly, considerations such as public welfare, ease of proof, economic security, or the reduction of the prosecutorial burden may justify the enactment of certain statutory presumptions by the legislature. However, such considerations cannot justify judicial interpretation that eliminates the requirement of

proving the mental element.

Furthermore, the article warns that excessive reliance upon presumptions of culpability may blur the distinction between criminal liability and civil or administrative liability, thereby weakening the protective function of criminal law. Consequently, any departure from the principle of culpability must be expressly prescribed by legislation, confined to narrowly defined circumstances, accompanied by an effective opportunity for the accused to rebut the presumption, and proportionate to both the gravity of the social harm and the severity of the applicable sanction. Only under these conditions can the rights of the accused and the legitimate interests of society be adequately protected.

The findings of this research demonstrate that, under Iranian criminal law following the enactment of the Islamic Penal Code of 2013, strict liability offences do not constitute the general rule. Rather, they may be recognized only in limited circumstances expressly prescribed by statute and, even then, they generally take the form of rebuttable presumptions of intent or fault, rather than absolute criminal liability.

Accordingly, neither the judiciary nor legal scholars are justified in characterizing an offence as one of strict liability solely because proof of the mental element is difficult or because the offence serves an important public interest.

Offences such as the issuance of dishonored checks, failure to provide maintenance, and smuggling must, in the absence of an explicit statutory provision establishing a presumption concerning the mental element, be treated as intentional offences, requiring proof of the offender's knowledge and intention.

By emphasizing the necessity of establishing intent and fault, the Islamic Penal Code of 2013 has reaffirmed the principle that criminal liability must be founded upon the offender's cul-

pable mental state and has effectively prevented the expansion of absolute criminal liability within Iranian criminal law.

Conclusion

Accordingly, the legal status of strict liability offences in Iranian law should be regarded as exceptional, limited, dependent upon explicit statutory authorization, and incompatible with expansive judicial interpretation.

The legislator should explicitly stipulate the provisions regarding material crimes in the amendments to the Islamic Penal Code, in the form of an additional note to Article 144.

جایگاه جرم مادی صرف با نگاهی به رویکرد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به عنصر روانی جرم

نسیبه هاشمی نژاد،^۱ یوسف الماسی،^۲ مجید اسدی،^۳ میلاد امیری^۴

چکیده

جرم مادی صرف که از وضعیت ذهنی مجرمانه فاصله گرفته و به صرف هستی‌پذیری عنصر مادی محقق می‌شود، گاه با ضابطه‌ای مشخص، مخلوق قانون‌گذار (جرائم مادی منصوص) است و در مواردی نیز، با ضابطه‌ای نامشخص، مخلوق دکتربین و رویه قضایی (جرائم مادی غیر منصوص) می‌باشد. پرسش مورد نظر در نوشتار حاضر، جایگاه جرائم مادی صرف در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. این قانون اصولاً جرم مادی صرف را مورد شناسایی قرار نداده است؛ مگر این که قانون‌گذار به‌طور صریح، به آن تصریح کند. این استنباط برخاسته از غایت قانون‌گذار در پیش‌بینی مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون پیش‌گفته است که قاعده را بر «لزوم احراز عنصر روانی» در تمام جرائم قرار داده است؛ به نحوی که ذهنیت مرتکب تمامی اجزای عنصر مادی جرم را در بر گرفته و در نهایت با استناد به این قاعده، عامل اصلی سرزنش انسان را «وضعیت ذهنی و دماغی» او معرفی می‌نماید. یافته این تحقیق که با رویکرد توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای نگارش یافته، آن است که به خلاف تفاسیر دکتربین حقوقی، در حقوق کیفری ایران جرم بدون عنصر روانی قابلیت تحقق ندارد و احراز ارکان عنصر روانی در تمامی جرائم ضروری است.

واژگان کلیدی: عنصر روانی، جرم مادی صرف، جرم با مسئولیت مطلق، جرم عمدی، جرم غیر عمدی

۱. کارشناسی ارشد حقوق خانواده، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، namihashemi7468@gmail.com

۲. دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه، کرمانشاه، ایران. yosefalmasi@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، تهران، ایران. majidasadi051376@gmail.com

۴. دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، سمنان، ایران (نویسنده مسئول) Milad.amiri.m@gmail.com

درآمد

در اکثر جرائم، کافی نیست که تنها اثبات شود که متهم رفتار غیر قانونی را مرتکب شده است، بلکه باید اثبات گردد که متهم دارای یک حالت خاص ذهنی بوده است (Hunt, 2000: 98)؛ بنابراین جرم تنها پدیده ای مادی نیست که اساس آن فعل و آثار آن فعل باشد، بلکه جرم دارای ماهیتی معنوی نیز می‌باشد. بدین سان در حقوق جنایی نوین، این اصل نه‌آدینه شده است که رکن مادی جرم تا زمانی که عناصر روانی آن به عنوان یک پایه جرم همراه آن نباشد موجب مسؤولیت کیفری نمی‌شود. این عناصر در رکن خاصی به نام «رکن معنوی جرم»^۱ پدیدار می‌شود (نجیب حسنی، ۱۳۹۶: ۷) که معادل لاتین آن «ذهن گناهکار»^۲ است (Elliott, Quinn, 2000: 12). بر این اساس یکی از مسائل مهم در حوزه حقوق کیفری عمومی، بحث عنصر روانی جرم است؛ موضوعی که نشان‌گر بُعد فکری انسان و نیز دلیل اصلی شایستگی او در تحمل کیفر است (محمدخانی، ۱۳۹۵: ۱۱). در واقع در حقوق کیفری، اصل بر این است که مجازات نه برای انحراف فرد از رفتار انسان‌های متعارف، بلکه برای تفکر نادرست وی صورت می‌گیرد (محمدخانی، ۱۳۹۷: ۲/۳۷).

در حقوق کیفری اصول بنیادینی نسبت به عنصر روانی وجود دارد که تکیه‌گاه قوانین کیفری در امر تصویب مقررات و تفسیر آنان توسط دادرسان می‌باشد. به طور نمونه «اصل لزوم عنصر روانی» که بر اساس آن تحقق تمام جرائم مستلزم احراز عنصر روانی مرتکب حین ارتکاب رفتار مجرمانه است. طبق این اصل، فعل یا ترک فعل در عالم حقوق کیفری زمانی به مرتکب قابل انتساب است و وی را سزاوار سرزنش کیفری می‌سازد که از «وضعیت ذهنی مجرمانه» او نشأت گرفته باشد. این وضعیت ذهنی در غالب موارد «سوء نیت مجرمانه» یا «تقصیر جزایی» می‌باشد. با این حال در عالم حقوق کیفری جرائمی مطرح شده است که از وضعیت ذهنی مجرمانه فاصله گرفته و بدون عنصر روانی و یا به صرف هستی‌پذیری عنصر مادی تحقق می‌پذیرند (Hunt, 2000: 100).^۳ به سخن دیگر، صرف تحقق رکن مادی تکافوی

1. Mens rea

2. Guilty mind

۳. دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۸۲۶۸۵۱۰۲۲۱۵ مورخ ۱۳۹۵/۹/۷ شعبه ۲۷ دادگاه تجدیدنظر استان تهران:

تحقق جرم بوده (بیگی و باباخانی، ۱۴۰۴: ۱۶) و بدون اثبات قصد یا تقصیر مرتکب، جرم تکوین می‌یابد (Ashworth, 1992: 135-136). این جرائم که با اساسی‌ترین اصول حقوق جزای مدرن در تضاد می‌باشند (Levenson, 1992: 402) و بر خلاف دادستان‌ها، دادگاه‌ها تمایلی به توسعه این جرائم ندارند و در تفسیر قوانین، بیشتر استنباطی از وجود رکن روانی دارند (Hunt, 2000: 100) با عنوان جرائم «مادی صرف» یا «بدون تقصیر» یا «با مسئولیت کیفری مطلق»^۱ یا «بدون عنصر روانی» یا «جرم‌های رفتاری» شهرت یافته‌اند. برخی حقوق‌دانان در خصوص این جرائم عنوان «جرائم خلافی» (محسنی، ۱۳۹۳: ۲۶۶؛ علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۹۵) و برخی دیگر عنوان «خطای مفروض» را برگزیده‌اند (زراعت، ۱۴۰۰: ۲۰۸).

فلسفه و ضرورت وجودی این جرائم در نظام‌های حقوقی جهان و به طور استثنایی در نظام حقوقی ایران از دو بُعد ماهوی و شکلی قابل بررسی است. از لحاظ بُعد ماهوی، عمدتاً ضرورت تأمین «امنیت و رفاه عمومی» یا «مصلحت عمومی» در برابر خطرات لاینفک و تهدیدهای بالقوه در حوزه‌های تردد جاده‌ای، آلودگی محیط زیست، مقررات غذایی و سلامت جسمانی و فعالیت‌های اقتصادی پیچیده، دلیل پیش‌بینی جرائم مادی صرف بوده است؛ لذا برخی از نویسندگان با عنایت به «اصل رفاه» در جرم‌انگاری جرائم مادی صرف، این جرائم را تحت عنوان «جرائم علیه رفاه عمومی» نیز معرفی نموده‌اند (عبداللهی، ۱۴۰۳: ۲۵۸). در نظام حقوقی کامن‌لا نیز در مورد این جرائم عناوین «شبه جرم عمومی» یا «جرائم مدنی» را به کار برده‌اند. از لحاظ بُعد شکلی، با عنایت به این که اثبات و احراز عنصر روانی به عنوان یکی از ارکان اساسی جرم بر عهده مقام قضایی تعقیب‌کننده (دادستان) می‌باشد، عمدتاً آسان شدن فرایند اثبات و احراز تقصیر عینی و ذهنی مرتکب و جلوگیری از تورم قضایی که به دنبال مطرح شدن تمامی پرونده‌ها در محاکم قضایی ایجاد می‌شود، پیش‌بینی جرائم مادی صرف را توجیه می‌سازد (سالاری شهرابکی، ۱۴۰۰: ۲/۲۴۰).

«جرم موضوع ماده ۷۲۰ تعزیرات، از جمله جرائم با مسئولیت مطلق است که عبارت از جرم مادی صرف است و برای تحقق آن نیاز به احراز عنصر روانی نیست و تأثیری در تحقق آن ندارد».

1. Strict liability offences

2. Brett, Strict Responsibility: Possible Solutions, 37 Mod.L.Rev. 417, 436.(1974)

لذا به همین جهت دادستان‌ها از وجود جرائم مادی صرف در قوانین کیفری و جرائم مهم، استقبال می‌کنند (Levenson, 1992: 403)؛ زیرا هدف معاف نمودن مسؤول تعقیب جرم از تهیه مدارک اثبات وضعیت ذهنی مرتکب حین ارتکاب جرم است. به سخن دیگر، جرائم مادی صرف اغلب برای کمک و یاری رساندن به دادستان ایجاد شده‌اند تا بتوانند از عهده موقعیت‌هایی برآید که در آن‌ها اثبات رکن روانی مشکل است و به همین جهت، تحصیل حکم محکومیت متهم، جز با نادیده انگاشتن رکن روانی دشوار به نظر می‌رسد (لفیو، ۱۳۹۰: ۹۶). در واقع اگر بنا بر این باشد که همه جرائم نیازمند احراز عنصر روانی باشند، بسیاری از مجرمان از مجازات فرار خواهند کرد (محمدخانی، ۱۳۹۵: ۲۹)؛ لذا در این حالت «اماره مجرمیت» جایگزین «فرض برائت» می‌شود.

سوالی که باید به آن پاسخ داده شود، وضعیت این جرائم پس از تدوین قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در حقوق کیفری ایران است و این‌که آیا در حقوق ایران با وجود مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲^۱ می‌توان چنین جرائمی را به رسمیت شناخت. در تألیفات حقوقی ایران برخی از حقوق‌دانان بدون توجه به مواد مذکور مدعی تجلی این جرائم و مصداقی از آن در میان جرائم ایران هستند (فتحی، ۱۴۰۲: ۲۰۲؛ میرمحمدصادقی، ۱۳۹۹: ۲۲۷) و برخی محققان با الگوپذیری از دیدگاه نویسندگان غربی (Herring, 2012: 242)، ضمن پذیرش مطلق این جرائم، اساس پیش‌بینی این آنان را متغیرهای بنیادین «ضرورت» و «خطر» معرفی نموده‌اند (عبداللهی، ۱۴۰۳: ۲۵۵).

اردبیلی، در اثری با عنوان «مسئولیت کیفری»^۲ در گفتار چهارم به بررسی مسئولیت کیفری مطلق پرداخته است. نتیجه تحقیق از این حکایت دارد که در قوانین ایران جرائم با مسئولیت مطلق ناشناخته است و صرفاً برخی از نویسندگان در میحث عنصر روانی بدان می‌پردازند و بر این اعتقاد هستند که باید در برخی از مصادیق مشهور مادی صرف تأمل و احتیاط نمود و با ملاحظه کل قانون یک جرم را مادی صرف دانست.

۱. جایگاه این مواد ذیل فصل راجع به مسئولیت کیفری مورد نقد برخی از حقوق‌دانان قرار گرفته است. (بنگرید به: توجهی، ۱۳۹۶: ۲۰۶)

۲. اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۴)، مسئولیت کیفری، چاپ نخست، تهران: شهر دانش.

عبداله‌ی در اثری با عنوان «مسئولیت کیفری بدون تقصیر در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان»^۱ به بررسی موضوع به صورت تطبیقی با حقوق انگلستان پرداخته است. وی پیش‌بینی این جرائم را ضرورتی انکارناپذیر و بر پایه معیار خطر دانسته است.

مهرپرور و پایدار فرد در اثری با عنوان «تمایز جرائم مادی صرف و مسئولیت مطلق»^۲ به بررسی جرائم با مسئولیت مطلق پرداخته و تحقیق آنان حاکی از این است که در نظام حقوقی ایران محتوایی مبهم و قلمرویی از مصادیق این نوع جرائم پیش‌بینی شده است و با بررسی الفاظ قانون می‌توان به وجود آن‌ها پی برد.

از نوآوری‌های مقاله حاضر این است که بر خلاف آثار مذکور، با دیدگاهی انتقادی و توجه به رویکرد قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به عنصر روانی در جرائم عمدی و غیر عمدی به بررسی موضوع پرداخته است. در این راستا ابتدا به بررسی مقدماتی انواع جرائم بر اساس رکن روانی شامل عمد، غیر عمد و مادی صرف پرداخته و در نهایت مفهوم، پیشینه و انواع جرائم مادی صرف مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه ضمن بررسی جایگاه جرائم مادی صرف در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، به روش‌های تشخیص جرائم مادی صرف و اصول حاکم بر عنصر روانی جرائم و تاثیر آن بر مادی بودن جرائم پرداخته می‌شود.

۱. رویکرد قانون مجازات اسلامی به رکن روانی جرائم

جرائم از حیثیت‌های مختلف تقسیم بندی می‌شوند. یکی از انواع مرسوم تقسیم بندی، تقسیم جرائم بر اساس عنصر روانی است که بر طبق قانون مجازات اسلامی و بر اساس مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مذکور، جرائم از این حیث به «عمدی» و «غیر عمدی» تقسیم می‌شوند.

۱. عبداله‌ی، اسماعیل (۱۴۰۳)، مسئولیت کیفری بدون تقصیر در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان، چاپ چهارم، تهران: خرسندی.

۲. مهرپرور، مطهره و پایدار فرد، علی (۱۴۰۲)، تمایز جرائم مادی صرف و مسئولیت مطلق، تهران: عدل قانون.

۱-۱. جرائم عمدی

جرم پدیده‌ای است انسانی و از نظر اخلاقی قابلیت مواخذه زمانی توجیه‌پذیر است که رفتار انسان مبتنی بر اراده و خواست آگاهانه او باشد (الهام و برهانی، ۱۴۰۰/۱۹۷). در واقع بزه‌کار باید در جرائم عمدی از نظر روانی دارای «قصد مجرمانه» و «آگاهی» لازم برای ارتکاب جرم باشد (زهروی و کاظمی و احمدزاده دیگران، ۱۳۹۷: ۲۲۷)؛ لذا مرتکب جرم عمدی در انجام رفتار خود مرید است (اراده ارتکاب رفتار منهی عنه) و نتیجه مترتب بر آن را نیز مطالبه می‌کند (قصد مجرمانه). به عبارت دیگر در جرم عمدی فاعل «قصد» ارتکاب رفتار ممنوع را برای تحقق نتیجه مترتب بر آن دارد و در هر مورد آگاهانه عمل می‌کند (حبیبزاده، ۱۴۰۲: ۶۱۷). لذا برخی از حقوق‌دانان از قصد یا نیت تحت عنوان «روح عمل» یاد می‌کنند (موسوی مجاب، ۱۴۰۱: ۲۸۴).

در جرائم اصل بر عمدی بودن است و غیر عمدی بودن و مادی صرف تلقی شدن استثنا می‌باشد (زراعت، ۱۴۰۰/۱: ۲۰۹). مطابق این اصل، عنصر روانی جرائم اصولاً و معمولاً با نیت مجرمانه محقق می‌شود. مبنای اصل مذکور این است که در میان جامعه و روابط اجتماعی مردم، سرزنش و تنبیه و بازخواست غالباً ناظر به رفتارهایی است که انسان‌ها از روی عمد مرتکب می‌شوند. به طور کلی انسان‌ها سرزنش و تنبیه را معمولاً مختص کارهای عمدی و از روی قصد می‌دانند و به ندرت و به صورت استثنایی دیگران را برای انجام رفتارهای غیر عمدی سزاوار سرزنش یا تنبیه می‌شناسند (محمدخانی، ۱۳۹۵/۱: ۴۴). بر اساس ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اجزای رکن روانی جرم عمدی شامل قصد رفتار مجرمانه، علم به موضوع رفتار مجرمانه و قصد نتیجه مجرمانه (در جرائم مقید) است که البته بر اساس نظر برخی از حقوق‌دانان «علم» نیز می‌تواند جایگزین «قصد» قرار گیرد (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۹/۱: ۱۵۸) یعنی با علم به موضوع رفتار مجرمانه، قصد موضوع رفتار مجرمانه و علم به تحقق نتیجه مجرمانه مواجه هستیم. در رکن اخیر با نظریه «شرع علمی» روبه‌رو خواهیم بود (امیری و یاقوتی و مسعودی‌مقام و امی، ۱۴۰۲: ۱۳۷).

۲-۱. جرائم غیر عمدی

قانون‌گذار قاعده عامی را برای جرائم غیر عمدی وضع ننموده است؛ به گونه‌ای که هر خطایی مجازات داشته باشد. با این حال خطا و تقصیر عنصر معنوی جرائم غیر عمدی است (زراعت، ۱۴۰۰/۱: ۲۱۰). عصاره خطا، بی‌فکری و عدم تفکر مرتکب است. قانون‌گذار برای این بی‌فکری در ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مصادیقی را بر شمرده است از جمله بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی (الهام و برهانی، ۱۴۰۰/۱: ۲۰۸). بر اساس مواد ۴۹۲ و ۵۲۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، بایستی نتیجه مجرمانه معلول بی‌فکری مرتکب باشد یعنی رابطه استناد بین حادثه و خطای جزایی وجود داشته باشد؛ لذا همه جرائم غیر عمدی مقید به نتیجه هستند و اساساً دلیل مجازات کردن مرتکب نیز همین نتیجه ممنوع است (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۹/۱: ۱۶۹). تفاوت سوء نیت در جرائم عمدی و خطای جزایی در جرائم غیر عمدی آن است که در جرم عمدی، مرتکب هم در انجام رفتار خود و هم در تحقق نتیجه مترتب بر آن مرید بوده است؛ در حالی که در جرم غیر عمدی، به رغم آن که مرتکب قصد اجرای رفتار خاصی را دارد، نتیجه آن مورد نظر و خواست او نیست؛ یعنی در جرم غیر عمدی، نتیجه غیر ارادی حاصل یک سبب ارادی و در عمد، نتیجه ارادی حاصل یک سبب ارادی است (حبیب‌زاده، ۱۴۰۲: ۶۳۴).

۲. رویکرد قانون مجازات اسلامی به جرم مادی صرف

با عنایت به مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی به شرح فوق، جرم مادی صرف را در حقوق ایران به عنوان نوعی خاص از جرائم تصور کرده‌اند (محمدخانی، ۱۳۹۷/۲: ۱۵)؛ زیرا بر اساس مطالب پیش‌گفته، جرم از حیث عنصر روانی به عمد و غیر عمد تقسیم می‌شود و شقّ سومی بدون توجه به وضعیت ذهنی مرتکب مورد نظر قانون‌گذار نبوده است.^۱ با این حال در تألیفات حقوق‌دانان جرائم

۱. برخی از حقوق‌دانان ابراز داشته‌اند که می‌توان در جرائم عمدی و غیر عمدی، جرم مادی مصداق داشته باشد (آقائی جنت‌مکان، ۱۳۹۳/۲: ۳۰۸؛ سارلاری شهرابی، ۲/۲۴۱). نگارندگان با این دیدگاه موافق نمی‌باشند؛ زیرا بر اساس مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تنها می‌توان «دو نوع جرم» را تصور نمود مگر آن که در وضعیت استثنایی طبق نص قانون، فرض بر وجود سوء نیت باشد که در این حالت شق سوم از جرم تحت عنوان جرم مادی مطرح می‌شود. لذا باید بر این نظر بود که جرائم مادی صرف از لحاظ رکن روانی در عرض جرائم عمدی و غیر

مادی صرف یا جرائم بدون عنصر روانی یا مبتنی بر فرض تقصیر در عرض جرائم عمدی و غیر عمدی به عنوان شق سوم از تقسیم‌بندی جرائم بر اساس رکن روانی مورد توجه قرار گرفته است (فتحی، ۱۴۰۲: ۲۰۱)؛ لذا پیش از ورود به بحث جایگاه فعلی این جرائم در حقوق کیفری ایران، مناسب است جهت تبیین دقیق موضوع به بررسی مفهوم و پیشینه این جرائم پرداخته شود.

۲-۱. مفهوم جرم مادی صرف

سده‌های متمادی است که جرائم مختلف به گونه‌ای پیش‌بینی شده‌اند که برای انتساب فعل یا ترک فعل مجرمانه به مرتکب، احراز تقصیر ذهنی ضروری باشد. کسی که تقصیر ذهنی نداشته و رفتار را بدون فعل و انفعالات مجرمانه انجام داده، مجرم تلقی نمی‌شود؛ با این حال بنا بر مقتضیات خاص در برخی از جرائم، قانون‌گذار به صورت حداقلی در برخی از قوانین خاص و به صورت منصوص از این قاعده عدول نموده و اصل را بر وجود تقصیر مرتکب قرار داده است (Jefferson, 2001: 165). البته هیچ‌گاه به معنای غیر قابل رد بودن فرض مقنن و در نتیجه عدم نیاز به عنصر روانی نبوده است (محمدخانی، ۱۳۹۵: ۳۸)؛ زیرا با توجه به موارد منصوص از جرائم مادی صرف در قوانین مختلف ایران، سابق بر وضع قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، جرم مادی صرف با اماره نسبی مجرمیت که در برابر اماره مطلق مجرمیت قرار می‌گیرد، پذیرفته شده بود؛ بدین توضیح که در اماره نسبی بر خلاف اماره مطلق امکان اثبات خلاف اماره وجود دارد و فرض خلاف آن هم مسموع است (یوسفی پاسکه و سلمان‌پور و نظری‌نژاد، ۱۴۰۱: ۲۴). لذا این گونه جرائم دارای عنصر روانی بوده‌اند، اما عنصر روانی مفروض تلقی می‌شد مگر آن که متهم می‌توانست خلاف آن را ثابت نماید. تنها در این فرض بود که می‌توانستیم بر مادی صرف بودن یک جرم قائل باشیم. در واقع با وجود قانون برای جرم شناختن امر، به صرف احراز عنصر مادی، این جرائم

عمدی قرار می‌گیرند. باید پیش‌بینی جرائم مادی صرف را نوعی شیوه حداقلی و استثنایی دانست که با توجه به نوع جرم توجیه می‌شوند (عبداللهی، ۱۴۰۳: ۲۶۲) و نمی‌توان این جرائم را شاخه‌ای از جرائم عمدی یا غیر عمدی دانست؛ چون هر یک از جرائم عمدی و غیر عمدی می‌بایست قرین سوءنیت اعم از عمد یا خطاء باشند در حالی که در جرائم مادی صرف، سوء نیت تأثیری ندارد.

محقق می‌شدند (Herring, 2002: 104) و نیازی به اثبات قصد مجرمانه یا سوء نیت مرتکب نبود (گلدوزیان، ۱۳۹۶: ۲۲۵؛ فتحی، ۱۴۰۲: ۱۹۹)؛ بنابراین تنها قانون موضوعه و نه تفسیر قضایی و حقوقی صلاحیت داشت که به مادی بودن یک جرم به صورت صرف اشاره نماید (لفیو، ۱۳۹۰: ۹۵). به سخن دیگر، در هر حال فرض قانونی علیه وجود جرائم مادی صرف بوده و بر لزوم وجود عنصر روانی برای جرم تاکید می‌شده است مگر این که دلیل واضحی دال بر اراده قانون‌گذار برای ایجاد یک جرم مادی صرف وجود داشته باشد (میرمحمدصادقی، ۱/۱۳۹۹: ۲۴۴). به طور مثال ماده ۴۹۹ کتاب تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نمونه‌ای جرائم مادی صرف با رویکرد قانونی تلقی می‌شود. بر اساس این ماده «هرکس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیتی مذکور در ماده ۴۹۸ عضویت یابد به سه ماه تا پنج سال محکوم می‌شود مگر این که ثابت شود از اهداف آن بی اطلاع بوده است». قانون‌گذار در این ماده اصل را بر آگاهی و سوء نیت مرتکب قرار داده است مگر این که بتواند خلاف آن را ثابت نماید. در حقیقت در این ماده اماره مجرمیت در برابر اصل برائت، غالب است.

در این جرائم قانون‌گذار به عنصر مادی توجه داشته و عنصر روانی دارای اهمیت نمی‌باشد (میرمحمدصادقی، ۱/۱۳۹۹: ۲۲۲)؛ بنابراین تعاریف ارائه شده از سوی حقوق‌دانان حول دو محور است: یکم، برای تحقق جرم از لحاظ «ثبوتی و ماهوی» احراز رکن روانی ضروری نیست. به عبارتی این جرائم دو رکنی (قانونی و مادی) می‌باشند. در حقیقت برای این که جرمی مادی صرف تلقی شود، صرف نقض مادی اوامر و نواهی قانون‌گذار کافی است (Wasserstrom, 1960: 733)؛ صرف نظر از این که مرتکب دارای چه ذهنیتی در حین ارتکاب جرم بوده است. حتی اگر مرتکب بتواند عدم تقصیر خود را اثبات نماید کماکان مسئولیت کیفری دارد (رنجبر، ۱۳۹۳: ۳۶). به زعم نگارندگان با توجه به عنوان «مادی صرف» شکل واقعی جرائم مادی صرف، همین برداشت است (جرائم بدون تقصیر)؛ دوم، برای تحقق جرم از لحاظ «ثبوتی و ماهوی» احراز رکن روانی ضروری است و این جرائم سه رکنی (قانونی، مادی و روانی) می‌باشند در حقیقت برای این که جرمی مادی صرف تلقی شود، صرف نقض مادی اوامر و نواهی قانون‌گذار کافی نیست و مرتکب باید

دارای ذهنیت مجرمانه در حین ارتکاب جرم باشد، اما از لحاظ «اثباتی و شکلی» فرض بر مجرمیت و وجود سوء نیت متهم است مگر خلاف آن ثابت شود. در این نگرش عنصر روانی از شمار ارکان جرم خارج نمی‌شود و صرفاً از «فرض تقصیر» و نادیده انگاشتن عنصر روانی سخن گفته می‌شود (مهرپرور و پایدارفرد، ۱۴۰۲: ۲۸). به نظر می‌رسد با توجه به عنوان «مادی صرف» شکل مجاز جرائم مادی صرف همین برداشت (جرائم با فرض تقصیر) است؛ زیرا در این نوع تلقی نیز جرم واجد عنصر روانی اعم از عمد یا خطا می‌باشد با این تفاوت که فرض می‌شود متهم داری عنصر روانی است مگر خلاف آن ثابت شود؛ بنابراین جرائم مادی صرف به معنای حقیقی بدون تقصیر نیستند و بهتر است عنوان «جرائم با فرض تقصیر» جایگزین «جرائم مادی صرف» شود.

۲-۲. پیشینه جرم مادی صرف

گفته شده است که جرم مادی صرف به تدریج در حقوق کیفری مدرن شروع به شکل‌گیری و ظهور نموده است و ردپایی از آن را نمی‌توان در حقوق کیفری سنتی یافت (لشکری آذر و آشوری، ۱۴۰۰: ۱۴)؛ از این رو پیشینه توسعه جرائم مادی صرف به قرن نوزدهم میلادی بر می‌شود (Clarkson, 1987: 93).

با توجه به رویکرد علمی برخی از حقوق‌دانان ایرانی به نظام حقوقی کامن‌لا، جرائم مادی صرف به صورت تدریجی از حقوق غرب به حقوق ایران تسری یافته است. در خصوص این مطلب که از لحاظ تاریخی پیدایش جرائم مادی صرف مقدم یا مؤخر بر عنصر روانی بوده‌اند اتفاق نظر وجود ندارد، اما به نظر می‌رسد جرائم مادی نوعی انحراف از اصل بنیادین عنصر روانی باشند و از قرن هجدهم میلادی خود نمایی نمود، اما این حضور و ظهور در سده‌های نوزدهم و بیستم میلادی سرعت و شتاب فزاینده‌ای پیدا نمود و به اوج خود رسید (عبداللهی، ۱۴۰۳: ۱۳۹). پیدایش این جرائم در نظام حقوقی ایران به تصویب قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴ مرتبط می‌شود؛ زیرا از مصادیق تسری داده به جرائم موصوف، جرم خلافی می‌باشند که با قانون پیش‌گفته وارد عرصه عدالت کیفری ایران شد. پس از قانون مجازات عمومی، برخی از مصادیق منصوص جرائم مادی صرف در قوانین خاص مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت. به عنوان نمونه می‌توان به بند

۲ ماده ۱۱۳ قانون دریایی ایران مصوب ۱۳۴۳ خورشیدی^۱ اشاره کرد. این رویکرد به قوانین قبل از انقلاب اسلامی محدود نمی‌شود و حتی پس از انقلاب اسلامی قانون‌گذار از پیش‌بینی جرائم مادی صرف روی گردان نبوده و به طور موردی به این جرائم توجه کرده است؛ مانند ماده ۴۹۹ کتاب تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵،^۲ این روش با تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ استمرار یافته است و به عنوان نمونه تبصره ۱ ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی ناظر بر بند ب ماده مذکور^۳ و در قوانین اخیر، تبصره ۱ ماده ۲ قانون اصلاح قانون مبارزه با پول‌شویی^۴ است.

۲-۳. رویکرد قانون مجازات اسلامی به جرائم مقدّم بر وضع قانون

با تصویب قانون مجازات اسلامی و انتظام بخشی به تقسیم‌بندی جرائم از لحاظ عنصر روانی، جایگاه این جرائم در نظام حقوقی ایران حائز اهمیت شد. بر این اساس چون قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ عام مؤخر و سایر قوانین موردی در خصوص مادی صرف، خاص مقدم می‌باشند، لذا خاص مقدم، عام مؤخر را تخصیص می‌زند و آن قوانین در موضوع خود معتبر و مجرا می‌باشند. این نظر در خصوص تفاسیر حقوقی و مواردی که قانون به صراحت جرمی را مادی صرف تلقی نکرده، مورد پذیرش نمی‌باشد. موجودیت این جرائم که حسب تفسیر خلق

۱. «در صورتی که فوت یا صدمات بدنی ناشی از تصادم یا بگل نشستن یا انفجار یا حریق و یا غرق شدن کشتی باشد فرض اینست که حادثه بر اثر تقصیر و یا غفلت متصدی حمل و یا مأموران مجاز او اتفاق افتاده است مگر آنکه خلاف آن اثبات گردد».

۲. «هر کس در یکی از دسته‌ها یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت‌های مذکور در ماده (۴۹۸) عضویت یابد به سه ماه تا پنج سال حبس محکوم می‌گردد مگر این‌که ثابت شود از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است».

۳. «در بند (ب) عدم آگاهی و توجه مرتکب باید اثبات گردد و در صورت عدم اثبات، جنایت عمدی است مگر جنایت واقع شده فقط به علت حساسیت زیاد موضع آسیب، واقع شده باشد و حساسیت زیاد موضع آسیب نیز غالباً شناخته شده نباشد که در این صورت آگاهی و توجه مرتکب باید اثبات شود و در صورت عدم اثبات، جنایت عمدی ثابت نمی‌شود».

۴. «هرگاه ظن نزدیک به علم به عدم صحت معاملات و تحصیل اموال وجود داشته باشد مانند آن که نوعاً و باتوجه به شرایط امکان تحصیل آن میزان دارایی در یک زمان مشخص وجود نداشته باشد مسؤولیت اثبات صحت آن‌ها برعهده متصرف است. منظور از علم در این تبصره و تبصره (۳) همان است که در قانون مجازات اسلامی برای علم قاضی تعریف شده است».

شده‌اند، با پیش‌بینی مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی محل تردید بوده و تابع عمومات رکن روانی جرم در قانون مجازات اسلامی می‌باشند. به عنوان نمونه از لحاظ دکترین و رویه قضایی ایران جرم صدور چک پرداخت نشدنی جرم مادی صرف تلقی می‌شود^۱ (میرمحمدصادقی، ۱۴۰۲/۱: ۴۵۷؛ آقائی‌نیا و رستمی، ۱۴۰۱: ۳۹۵)، اما مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ رویکرد دیگری از جرائم مادی صرف وارد عرصه قضایی ایران شده است.^۲ از لحاظ ثبوتی تمام جرائم باید واجد رکن معنوی باشند و از لحاظ اثباتی سوء نیت تمام جرائم اعم از عمدی و غیر عمدی باید احراز شود. از جمع دو ماده مذکور به عنوان تنها مواد عام مربوط به عنصر روانی در قوانین کیفری ایران مشخص می‌شود که تنها دو نوع جرم عمدی و غیر عمدی را می‌توان در حقوق ایران تصور نمود (محمدخانی، ۱۳۹۷/۲: ۱۴) مگر این‌که مقنن به مادی بودن جرم تصریح یا فرض را بر سوء نیت یا خطای جزایی گذارد؛ از این رو جرائمی که تا قبل از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، قانوناً مادی صرف تلقی می‌شدند کماکان معتبر هستند و دادستان از لحاظ اثباتی نیازی به اثبات رکن روانی جرم برای محکومیت متهم ندارد،^۳ لیکن جرائمی که بنا به استنباط رویه قضایی یا دکترین مانند جرم صدور چک بلامحل یا قاچاق^۴ مادی صرف تلقی می‌شدند، از نظام حقوقی

۱. دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۵۹۰۰۱۲۶ مورخ ۱۳۹۳/۲/۱۷ شعبه ۶۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران: «بزه صدور چک بلامحل جرم مادی صرف (جرم با مسؤولیت مطلق) است و نیازی به اثبات سوء نیت ندارد».

۲. قرار منع تعقیب شماره ۱۴۰۴۶۸۳۹۰۰۱۶۹۸۴۵۹۷ مورخ ۱۴۰۴/۹/۲ شعبه سوم بازپرسی دادسرای عمومی و انقلاب تهران: «با توجه به ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، جرم صدور چک بلامحل یا صدور چک از حساب مسدود، مادی صرف تلقی نمی‌شود و نیازمند عنصر روانی عمد است؛ لذا به لحاظ عدم احراز سوء نیت متهم قرار منع تعقیب صادر می‌شود».

۳. به عنوان نمونه، بند ب ماده ۱۰۱ قانون گمرکی مصوب ۱۳۹۰ که مقرر می‌دارد: «در صورتی که کالای موضوع کران‌بری (کابوتاژ)، کالای ممنوع‌الصدور یا مجاز مشروط باشد، مشمول مقررات قاچاق است و در صورت اثبات عدم سوء نیت فقط به ضبط تضمین یا پیگیری انجام تعهد اکتفاء می‌شود». در واقع هم‌راستا با سیاست افتراقی سخت‌گیرانه، اصل و فرض بر عمدی بودن عدم ایفای تعهد است مگر خلاف آن ثابت شود (رستمی غازی، ۱۴۰۰: ۹۸).

۴. در خصوص بزه «قاچاق» برخی از نویسندگان مدعی مادی صرف بودن قاچاق کالا و ارز هستند (اجتهادی، ۱۳۹۶: ۳۶)، اما به نظر مطابق با قانون قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی و نظریه مشورتی شماره ۷/۹۷/۱۴۵۵ مورخ ۱۳۹۸/۴/۱۹ اداره کل حقوقی که بیان داشته است: «مستفاد از مواد ۲ و ۶۳ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ قاچاق اعم از تخلفات یا جرائم قاچاق، عمدی محسوب می‌شود و علاوه بر علم مرتکب به موضوع تخلف یا جرم، باید قصد او در ارتکاب رفتار مجرمانه احراز گردد لیکن در

ایران رخت بسته و می‌بایست اصل لزوم احراز و اثبات عنصر روانی را به آنان تسری داد. جرم صدور چک پرداخت نشدنی در حال حاضر طبق دو اصل «لزوم احراز عنصر روانی» و «عمدی بودن جرائم» یک جرم عمدی و تابع ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ است. این جرم با سوء نیت عام محقق می‌شود، بدون آن‌که به سوء نیت خاص نیازی داشته باشد (محمدخانی، ۱۴۰۴: ۲۷۲). برخی از حقوق‌دانان نیز معتقدند که با توجه به مواد قانون صدور چک، در مفروض دانستن عنصر روانی جرائم مندرج در قانون صدور چک باید احتیاط نمود (اردبیلی، ۱۴۰۴: ۱۰۱)؛ بنابراین اگر دستور عدم پرداخت چک به بانک ناشی از اشتباه مرتکب به مفقود شدن چک باشد دارای رکن روانی نخواهد بود و یا در جرائم راهنمایی و رانندگی اگر مشخص شود علت سرعت غیر مجاز راننده ناشی از نقص فنی در کیلومترشمار خودروی صفر کیلومتر باشد، نمی‌بایست برای تنبیه فرد جرمه نقدی در نظر گرفت. همین رویکرد در خصوص جرم ترک انفاق وجود دارد با ملاحظه ماده ۵۳ قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱، قرینه‌ای بر مادی صرف بودن این جرم ملاحظه نمی‌شود؛ با این حال برخی حقوق‌دانان به صورت ضمنی بنا به تفسیر حقوقی، این جرم را مادی صرف معرفی نموده‌اند (اردبیلی، ۱۳۹۲: ۱/۳۴۴)، اما رویه برخی از شعب موید آن است که جرم مذکور نیز تابع ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی بوده و مادی صرف محسوب نمی‌شود.^۱

جرائم و تخلفات مربوط به قاچاق، علی‌الاصول نیاز به وجود سوء نیت خاص مجرمانه نمی‌باشد. این نظر (یعنی مادی صرف بودن بزه قاچاق) قابل پذیرش نیست و با وجود سکوت عنصر روانی بزه قاچاق در بند (الف) ماده یک قانون قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، اما مقنن بر خلاف اصولی چون اصل «احراز عنصر روانی» نظر به مادی بودن این جرم نداشته است؛ زیرا اصل بر عمدی بودن جرائم است و هر زمان در عمدی یا غیر عمدی و مادی بودن یک جرم تردید شود، باید اصل را بر عمدی بودن آن قرار داد. این رویکرد با اصل «تبرئه در حال شک» که از آثار اصل قانونی بودن جرم و مجازات می‌باشد، هم‌سو است؛ لذا باید بر این نظر بود که جرائم و تخلفات قاچاق کالا و ارز با ویژگی‌ها و معیارهای جرائم مادی صرف هم‌خوانی ندارند (دانش و خالقی، ۱۴۰۱: ۱۴۲) و تابع قواعد عام عنصر روانی در قانون مجازات اسلامی هستند.

۱. قرار منع تعقیب شماره ۱۴۰۴۶۸۳۹۰۰۱۶۹۸۴۹۸۱ مورخ ۱۴۰۴/۵/۶ شعبه سوم بازپرسی دادسرای عمومی و انقلاب تهران: «جرم ترک انفاق مادی صرف نبوده و احراز آن منوط به وجود سوء نیت زوج است».

۴-۲. رویکرد قانون مجازات اسلامی به جرائم مؤخر بر وضع

قانون

جرائم مادی صرفاً منصوص صرفاً به قوانین سابق بر وضع قانون مجازات اسلامی تعلق ندارند، بلکه با تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و حتی پس از تصویب آن مقنن به صورت بسیار محدود و در جرائم بسیار مهم جنایی و اقتصادی بر خلاف نگرش حاکم بر قانون مجازات عمومی که صرفاً جرائم خلافی را مادی صرف تلقی می‌نمود، صوری از جرائم مادی صرف را پیش‌بینی کرده است. در این حالت نیز قوانین خاص به عنوان خاص مؤخر، قانون مجازات اسلامی را به عنوان عام مقدم تخصیص می‌زنند و معتبر می‌باشند. به عنوان نمونه، قانون‌گذار در ماده ۴۹۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به مسئولیت پزشک در پرداخت دیه (به عنوان نوعی مجازات وفق ماده ۱۴ قانون مجازات اسلامی) اشاره نموده است. از مفاد ماده مذکور چنین بر می‌آید که قانون‌گذار مسئولیت پزشک را بر مبنای «فرض تقصیر» بنا نهاده است (بابائی، ۱۳۹۷/۲: ۳۱۷). فرض تقصیر معمولاً در جرائم مبتنی بر تقصیر به کار گرفته می‌شود (عبداللهی، ۱۴۰۳: ۲۶۵). در این ماده مقنن اصل را بر تقصیر و ضمان کیفری پزشک قرار داده است مگر این‌که ثابت شود پزشک مقررات پزشکی را رعایت کرده یا مرتکب تقصیری نشده است (پوربافرانی، ۱۴۰۱: ۲۶۲). این رویکرد قانون‌گذار به خلاف ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در احراز سوء نیت مرتکب (یعنی اصل احراز تقصیر جزایی) در جرائم غیر عمدی است، اما قابل اتکا است و قانون‌گذار می‌تواند حسب «مصلحت و دوراندیشی خاص» یک جرم را مادی با فرض تقصیر معرفی نماید. در واقع اصل بر عدم تقصیر است مگر این‌که تقصیر احراز شود. بر اساس ماده مذکور جرائم غیر عمدی منحصر در جرائم خطایی (تقصیری) شده است، لیکن نمی‌توان به جرائم مادی صرف جرم غیر عمدی اطلاق نمود (محمدخانی، ۱۳۹۷/۲: ۱۴)؛ زیرا تحقق جرائم غیر عمدی منوط به احراز تقصیر است مگر آن‌که قانون‌گذار خلاف آن را پیش‌بینی نموده باشد که ماده ۴۹۵ قانون مجازات اسلامی مشید خلاف اصل بودن فرض تقصیر است. تبصره ۱ ماده ۲ قانون مبارزه با پول‌شویی نمونه دیگر اراده قانون‌گذار در پیش‌بینی جرم مادی صرف به خلاف مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات

اسلامی است.

در پایان این قسمت شایان ذکر است که بر اساس آموزه‌های اسلامی نیز تنبیه صرفاً به ارتکاب گناه با اندیشه بد اختصاص دارد و تبعاً جرم نیز که مصداقی از گناه است و زمانی قابل کیفر است که از ذهن خطا کار برخاسته باشد. روایت نبوی «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ»، و «لِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى» مؤید این برداشت است (عبدی و مرتضوی، ۱۳۹۹: ۱۸۳) مگر این احضار نیت ضروری نباشد که در توصیلات این گونه است و همین امر دلیل بر وجود عنصر روانی در اعمال است. برخی از حقوق دانان نیز علاوه بر نفی پذیرش جرائم مادی صرف در نظام حقوقی ایران، از منظر فقهی نیز پذیرش جرائم مادی صرف را قابل تأمل می‌دانند؛ زیرا در حقوق جزای اسلامی، مهم‌ترین رکن سازنده جرم، سوء نیت است و قاعده مشهور «التعزیر لكل عمل محرم» مفید تحقق و احراز عنصر روانی است (شاهچراغ، ۱۳۹۱: ۹۸).

۳. اصول حاکم بر رویکرد قانون مجازات اسلامی به جرائم

مادی صرف

منظور از اصول حاکم بر عنصر روانی، اصول اساسی و بنیادینی است که در عالم حقوق کیفری نسبت به بُعد ذهنی جرم وجود داشته و بر اساس آن‌ها می‌توان عنصر روانی و بُعد درونی جرم را ارزیابی کرد و عمدی بودن، غیر عمدی بودن و مادی بودن یک جرم را تشخیص داد. در این جا سه اصل اقتضاء عنصر روانی، عمدی بودن جرائم و هم‌گونی عنصر روانی که پیش‌بینی جرم مادی صرف را خلاف اصل معرفی می‌نمایند بررسی می‌شود.

۱-۳. اصل اقتضای عنصر روانی جرم

مطابق با این اصل، تحقق تمامی جرائم مستلزم احراز عنصر روانی مرتکب است و هیچ رفتاری بدون وجود عنصر روانی جرم نخواهد بود (محمدخانی، ۱۳۹۵: ۲۶)؛ زیرا رفتارهای مجرمانه زمانی قابلیت ملامت و سرزنش خواهند داشت که مقصود و مطلوب مرتکب باشند و طبیعی است رفتاری که بدون اراده و خواست مرتکب محقق شده باشد هر چند اگر منتهی به آسیبی اجتماعی و تضییع حقوق شخصی اعضای جامعه شود، نباید در دنیای متمدن فعلی واکنش اجتماعی را به دنبال داشته باشد (جعفری، ۱۴۰۱: ۴۲)؛ بنابراین صرف تحقق رکن

مادی جرم برای شایستگی فرد جهت تحمل کیفری کافی نمی‌باشد، بلکه می‌بایست حالت روانی وی در حین ارتکاب جرم بررسی شود. در صورتی که حالت ذهنی مرتکب طبق مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ عمد و تقصیر باشد، وی مستحق مجازات است. پروفیسور کادیش در اظهار نظر خود در خصوص تحمیل مسؤلیت مطلق بر متهم بدون لحاظ عنصر روانی اظهار داشته است که اگر اصلی در این جا حاکم باشد مبتنی بر «بدشانسی متهم» است (kadish, 1987: 267). ماده ۱۴۴ که مقرر می‌دارد: «در تحقق جرائم عمدی علاوه بر علم مرتکب به موضوع جرم، باید قصد او در ارتکاب رفتار مجرمانه احراز گردد» و ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد: «تحقق جرائم غیر عمدی منوط به احراز تقصیر مرتکب است»؛ لذا اصل بر لزوم احراز عنصر روانی است و جرم بدون احراز عنصر روانی (فرض وجود عنصر روانی) استثناء و نیازمند تصریح مقنن است (Clarkson, 2005: 14).

۲-۳. اصل عمدی بودن جرائم

اصل بر عمدی بودن جرائم است و خلاف آن محتاج تصریح قانون‌گذار است (خالقی و رجب، ۱۳۹۲: ۱۲۱). در واقع قاعده بر این است که برای تحقق جرائم احراز عنصر روانی عمد ضرورت دارد و تحقق جرم با تقصیر جزایی یا با سوء نیت مفروض (مادی صرف) استثناء و نیازمند تصریح است. برخی از حقوق‌دانان اصل مزبور را ناشی از ابر اصل «انتخاب آزاد» دانسته‌اند (رایجیان اصل و جوادی، ۱۳۹۲: ۱۱۱). در حقیقت مبنای اصل عمدی بودن جرائم اصل «اباحه» و «آزادی» است (محمدخانی، ۱/۱۳۹۵: ۴۴)؛ زیرا معمولاً انسان‌ها از بابت رفتارهای عمدی مورد بازخواست قرار می‌گیرند. این اصل در جایی کاربرد دارد که قانون‌گذار عنصر روانی را مسکوت می‌گذارد. در این موارد نوع عنصر روانی جرم با این اصل تعیین می‌شود؛ چون اصل بر خلاف استثنائات نیازمند تصریح نمی‌باشد. به عنوان نمونه قانون‌گذار در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵^۱ به سوء نیت اشاره

۱. ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات): هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه‌های فاضلاب برای مصارف

نموده است و در نگاه نخست می‌توان جرم تهدید علیه بهداشت عمومی را هم عمدی دانست و هم غیر عمدی، اما این برداشت صحیح نیست و باید این جرم را عمدی تلقی نمود؛ زیرا اصل چنین تکلیف می‌نماید. اصل عمدی بودن جرائم را نباید با «اصل برائت» و فرض بی‌گناهی مرتکب خلط نمود؛ زیرا اصل عمدی بودن بر این دلالت دارد که عنصر روانی جرم در عالم ثبوت بر اساس ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی تعیین می‌شود. در حقیقت آنچه که در قانون تقریر یافته است به صورت غیر عمدی و مادی جرم تلقی نمی‌شود، لیکن در عالم اثبات اصل بر فقدان عنصر روانی عمد است مگر این که عمد احراز شود. به عنوان نمونه عنصر روانی در جرم موضوع ماده ۶۸۸ مشخص نشده است؛ لذا طبق اصل عمدی بودن باید عنصر روانی آن را عمد دانست یعنی جرم تهدید علیه بهداشت عمومی زمانی محقق می‌شود که رفتار مرتکب عمدی باشد و در موارد غیر عمدی، رفتار جرم نیست. حال با توجه به ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اصل بر عدم عمد و عنصر روانی است مگر خلاف آن احراز شود.

۳-۳. اصل هم‌گونی عنصر روانی

عنصر روانی می‌بایست در تمام اجزای عنصر مادی شریان داشته باشد و هیچ جزئی از عنصر مادی را نتوان یافت که بدون عنصر روانی باشد؛ لذا در صورتی که جزئی از عنصر مادی مشمول عنصر روانی مرتکب نباشد نمی‌توان جزء مزبور را از نظر روانی به حساب او گذاشت (محمدخانی، ۱/۱۳۹۵: ۵۳). بر اساس این اصل نمی‌توان این دیدگاه را پذیرفت که وضعیت اجزای مختلف عنصر مادی ممکن است از نظر عنصر روانی متفاوت باشد و می‌توان جرائمی را یافت که حداقل از لحاظ برخی از اجزای عنصر مادی جرم مادی صرف باشند (میرمحمدصادقی، ۱/۱۳۹۹: ۲۲۷). این دیدگاه هم‌سو با نظری است که معتقد بود جرائم مادی صرف می‌توانند واجد عنصر روانی کمتری باشند؛ یعنی لزومی به شریان عنصر روانی در تمامی اجزای عنصر مادی نیست و از این جهت جرم مادی محسوب می‌شود.

کشاوری ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

۴. شیوه‌های تشخیص جرائم مادی صرف

ضرورت و اهمیت تشخیص جرائم مادی صرف از جرائم عمدی و غیر عمدی بدین جهت است که گاه قانون‌گذار به عنصر روانی تصریح می‌کند مانند ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ که مقرر می‌دارد: «جنایت در موارد زیر عمدی محسوب می‌شود» یا ماده ۴۹۹ مکرر قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) الحاقی ۱۳۹۹ که آورده است: «هر کس با قصد ایجاد خشونت یا تنش در جامعه یا با علم به وقوع آن به قومیت‌های ایرانی یا ادیان الهی یا مذاهب اسلامی مصرح در قانون اساسی توهین نماید». گاه قانون‌گذار الفاظ افاده عمد را در قانون به صراحت ذکر نمی‌کند، اما در ماده قرینه‌ای وجود دارد که دلالت بر عمدی بودن می‌کند مانند ماده ۶۷۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) که مقرر می‌دارد: «هر گاه مدیر تصفیه در امر رسیدگی ... تبانی نماید به حبس یا جزای نقدی محکوم می‌شود». لفظ تبانی به وضوح نشان دهنده سوء نیت عمدی مرتکب است یا در جرائم غیر عمدی گاه به عنصر روانی لازم تصریح می‌کند مانند ماده ۵۰۶ همان قانون که مقرر می‌دارد: «چنانچه مامورین دولتی که مسؤول امور حفاظتی و طبقه‌بندی شده می‌باشند ... در اثر بی‌مبالاتی تخلیه اطلاعاتی شوند به حبس محکوم می‌شوند». قانون‌گذار در برخی موارد با هدف پیشگیری از تفسیر ناصحیح از نص قانون و تلقی نمودن یک جرم به عنوان مادی صرف، عنصر روانی جرم را به ماده ۱۴۴ قانون مجازات اسلامی ارجاع داده است مانند تبصره ۱ ماده ۱ قانون تشدید مجازات جاسوسی و همکاری با رژیم صهیونیستی و کشورهای متخاصم علیه امنیت و منافع ملی مصوب ۱۴۰۴^۱.

گاه قانون‌گذار به عنصر روانی تصریح نمی‌کند مانند آن که در ماده ۶۸۸ پیش گفته، نوع سوء نیت مشخص نیست. در چنین مواردی اصول حاکم بر عنصر روانی خصوصاً اصل عمدی بودن جرائم به یاری دادرسی می‌آید؛ زیرا احراز جرم تقصیری و جرم بدون تقصیر یا مادی صرف به عنوان استثناء بر اصل است. فرض بر این است که مقنن غالباً جرائم عمدی را مورد حکم قرار می‌دهد (محمدخانی،

۱. تبصره ۱- تحقق کلیه جرائم موضوع این قانون با رعایت ماده (۱۴۴) قانون مجازات اسلامی می‌باشد.

۱/۱۳۹۵: ۴۹) مگر این که از عبارات و قرائن و حتی پیشینه قانونی بتوان جرم را مادی فرض نمود. به عنوان نمونه بند ب ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد: «هرگاه مرتکب عمداً کاری را انجام دهد که نوعاً موجب جنایت واقع شده یا نظیر آن می‌شود، هرچند قصد ارتکاب آن جنایت را نداشته باشد، ولی آگاه و متوجه بوده که آن کار نوعاً موجب جنایت می‌گردد، جنایت عمدی است». در تبصره ۱ همان ماده اشاره می‌شود: «در بند ب عدم آگاهی و توجه مرتکب باید ثابت گردد و در صورت عدم اثبات، جنایت عمدی است». بر اساس مقررات مذکور آشکار می‌شود صرف انجام رفتار نوعاً کشنده، فرض قانونی سوء نیت عمدی را فراهم می‌آورد مگر این که مرتکب بتواند عدم سوء نیت خود را اثبات نماید. مثال دیگر بند ب ماده ۱۰۱ قانون گمرکی است که مقرر می‌دارد: «در صورتی که کالای موضوع کران بری (کابوتاژ)، کالای ممنوع‌الصدور یا مجاز مشروط باشد، مشمول مقررات قاچاق است و در صورت اثبات عدم سوء نیت فقط به ضبط تضمین یا پیگیری انجام تعهد اکتفاء می‌شود». به عکس فرض قانونی سوء نیت نیز صادق است به نحوی که قانون‌گذار فرض را بر عدم سوء نیت می‌گذارد. به عنوان نمونه تبصره ۲ ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی و ماده ۲۰ قانون قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ اصلاحی ۱۴۰۰ قابل ذکر است که مقرر می‌دارد: «جزای نقدی معادل ارزش وسیله نقلیه حامل منوط به این است که حامل عالماً و عامداً مرتکب حمل مالا و ارز قاچاق شده باشد»؛ از این رو بر خلاف نظام حقوقی انگلستان که برخی از حقوق‌دانان انگلیسی برای تشخیص جرائم مادی صرف دو عامل اساسی یعنی «نحوه بیان قانون» و «ماهیت و زمینه جرم» را شرط می‌دانند (Hunt, 2000: 101)، در حقوق کیفری ایران صرفاً نص صریح قانونی مبنی بر فرض تقصیر یا سوء نیت، مشخصه اصلی تشخیص جرائم صرفاً مادی است و نمی‌توان با تفسیر قضایی یا حقوقی و تلقی برخی از جرائم علیه منفعت عمومی یا جرم به حالت، یک جرم را مادی صرف نامید (مهرپرور و پایدارفرد، ۱۴۰۲: ۷۰).

برآمد

۱- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ برای نخستین مرتبه موادی را برای تشخیص عنصر روانی جرائم پیش‌بینی کرد. ماده ۱۴۴ این قانون در صدد پیش‌بینی عنصر روانی جرائم عمدی و ماده ۱۴۵ در تلاش برای معرفی عنصر روانی جرائم غیر عمدی بوده است. این مواد نه تنها از جهت ثبوتی مؤید وجود عنصر روانی جرم به عنوان رکنی از ارکان جرم بوده‌اند، بلکه از لحاظ اثباتی نیز مؤید لزوم احراز عنصر روانی لازم هستند. در واقع از لحاظ ثبوتی اصل بر وجود عنصر روانی و از لحاظ اثباتی اصل بر عدم عنصر روانی است.

۲- تا پیش از تصویب قانون مجازات اسلامی، در دکترین حقوقی جرائمی تحت عنوان صرفاً مادی مطرح شده است که برخی آن‌ها را جرائم بدون عنصر روانی (ثبوتی) و برخی با عنصر روانی مفروض (اثباتی) نامیده‌اند؛ با این حال در نظام تقنینی ایران صرفاً مفهوم اخیر از جرائم مادی صرف مصداق دارد.

۳- با پیش‌بینی مواد ۱۴۴ و ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی و نظام‌مند سازی عنصر روانی در تمامی جرائم، جرم مادی صرف تنها در مواردی قابل تحقق است که قانون‌گذار به آن تصریح کند و بر اساس نص قانون بتوان عنصر روانی جرم را مفروض تلقی کرد. این فرض در حقوق ایران اغلب نسبی است نه مطلق؛ بدین معنی که متهم می‌تواند خلاف فرض را اثبات کند و از اماره مجرمیت رهایی یابد. تبصره ۱ ماده ۲ قانون مبارزه با پول‌شویی نمونه‌ای از اراده قانون‌گذار جهت پیش‌بینی جرم مادی صرف است.

۴- در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ جرم مادی صرف را فقط می‌توان در عرض جرائم عمدی و غیر عمدی با تاکید قانون‌گذار در نظر گرفت و این نظر که جرائم مادی صرف می‌توانند عمدی یا غیر عمدی باشند، با روح قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در حوزه عنصر روانی سازگار نمی‌باشد؛ بنابراین آنچه در دکترین سابق و لاحق جهت مادی صرف نامیدن برخی از جرائم به مانند چک بلامحل، ترک انفاق و قاچاق مطرح شده است، صحیح نمی‌باشد و این جرائم نیز طبق اصل عمدی بودن جرائم، عمدی محسوب می‌شوند.

فهرست منابع

الف. فارسی

- * آقائی جنت‌مکان، حسین (۱۳۹۳)، حقوق کیفری عمومی، جلد نخست، چاپ چهارم، تهران: جنگل.
- * آقائی جنت‌مکان، حسین (۱۳۹۷)، حقوق کیفری عمومی، جلد دوم، چاپ پنجم، تهران: جنگل.
- * آقائی‌نیا، حسین و رستمی، هادی (۱۴۰۱)، جرائم علیه اموال و مالکیت، چاپ سوم، تهران: میزان.
- * اجتهادی، سید عبدالمجید (۱۳۹۶)، بزه‌انگاری در حوزه قاچاق کالا و ارز: مبانی و جلوه‌ها، رساله دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- * اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۴)، مسئولیت کیفری، چاپ نخست، تهران: شهر دانش.
- * اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۲)، حقوق جزای عمومی، جلد نخست، چاپ سی و یکم، تهران: میزان.
- * امیری، میلاد و یاقوتی، ابراهیم و مسعودی‌مقام، اسدالله و امی، احمد (۱۴۰۲)، «نظریه شر انتقادی یافته در نظام حقوقی انگلستان و قابلیت تسری آن به حقوق ایران»، تعالی حقوق، سال چهاردهم، شماره ۴، صص ۱۲۹-۱۵۵.
- * الهام، غلامحسین و برهانی، محسن (۱۴۰۰)، درآمدی بر حقوق جزای عمومی، جلد نخست، چاپ ششم، تهران: میزان.
- * بابائی، ایرج (۱۳۹۷)، حقوق مسئولیت مدنی، جلد دوم، چاپ نخست، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.
- * بیگی، علی و باباخانی، محسن (۱۴۰۴)، «زوال جرائم مادی صرف در حقوق کیفری ایران»، حقوق و تربیت اسلامی، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۶-۳۲.
- * پوربافرانی، حسن (۱۴۰۱)، جرائم علیه اشخاص، چاپ نخست، تهران: شهر دانش.
- * توجهی، عبدالعلی (۱۳۹۶)، آسیب‌شناسی قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲،

- چاپ چهارم، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.
- * جعفری، فریدون (۱۴۰۱)، «جایگاه رکن روانی و مسئولیت کیفری»، آموزه‌های حقوق کیفری، دوره ۱۹، شماره ۲۴، صص ۳۳-۶۱.
- * حبیب‌زاده، محمدجعفر (۱۴۰۲)، حقوق کیفری عمومی، چاپ نخست، تهران: میزان.
- * خالقی، علی و رجب، محمدعلی (۱۳۹۲)، «تحلیل معیار نوعی در عنصر روانی قتل عمدی»، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال چهارم، شماره ۱، صص ۱۲۱-۱۴۶.
- * دانش، مصطفی و خالقی، ابوالفتح (۱۴۰۱)، «لزوم بازنگری راهبردی در رکن روانی قاجاق کالا و ارز»، مجلس و راهبرد، سال بیست و نهم، شماره ۱۰۹، صص ۱۲۳-۱۴۶.
- * رایجیان اصلی، مهرداد و جوادی، حسین (۱۳۹۲)، «مطالعه تطبیقی اصل تقصیر در حقوق جنایی و قواعد آن در سامانه‌های حقوق ایران و انگلستان»، اندیشمندان حقوق، شماره ۳، صص ۱۱۱-۱۲۸.
- * رنجبر، حسین (۱۳۹۳)، مسئولیت کیفری نیابتی، چاپ نخست، تهران: شهر دانش.
- * زراعت، عباس (۱۴۰۰)، حقوق جزای عمومی ۱ و ۲، جلد نخست، چاپ هفتم، تهران: جاودانه.
- * زهروی، رضا و کاظمی، سید علی و احمدزاده، رسول (۱۳۹۷)، «اجزای غیر روانی در رکن معنوی جرم نقدی بر طراحی ارکان اصلی جرم»، متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال هجدهم، شماره ۵، صص ۲۲۷-۲۵۴.
- * سالاری شهرابکی، مهدی (۱۴۰۰)، حقوق کیفری عمومی، جلد دوم، چاپ نخست، تهران: جنگل.
- * سماواتی پیروز، امیر (۱۳۸۵)، «تاملی بر جرائم مسئولیت مطلق در حقوق انگلستان»، اصلاح و تربیت، شماره ۵۵، صص ۲۸-۳۱.
- * شاهچراغ، سید حمید (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی مسئولیت مطلق کیفری در حقوق ایران با نگرشی به نظام حقوقی کامن‌لا»، مجله حقوقی دادگستری، شماره

۷۸، صص ۷۷-۱۱۴.

* عبدالحی، اسماعیل (۱۴۰۳)، *مسئولیت کیفری بدون تقصیر در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان*، چاپ چهارم، تهران: خرسندی.

* عبدی، عباس و مرتضوی، سید محمد (۱۳۹۹)، «آسیب‌شناسی اسنادی و دلالتی روایت «انما الاعمال بالنیات» در فهم حدیثی- فقهی از آن»، علوم قرآن و حدیث، سال پنجاه و دوم، شماره ۲، صص ۱۶۵-۱۸۷.

* علی‌آبادی، عبدالحسین (۱۳۹۲)، *حقوق جنائی*، جلد نخست، چاپ پنجم، تهران: فردوسی.

* غازی رستمی، امید (۱۴۰۰)، «عنصر روانی بزه قاچاق کالا و ارز»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، سال دوازدهم، شماره ۲۲، صص ۹۳-۱۱۶.

* فتحی، محمدجواد (۱۴۰۲)، *حقوق کیفری عمومی*، چاپ نخست، تهران: میزان.

* گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۶)، *بایسته‌های حقوق جزای عمومی*، چاپ بیست و سوم، تهران: میزان.

* محسنی، مرتضی (۱۳۹۳)، *حقوق جزای عمومی*، جلد دوم، چاپ چهارم، تهران: گنج دانش.

* محمدخانی، عباس (۱۳۹۵)، *عنصر روانی جرم*، جلد نخست، چاپ نخست، تهران: میزان.

* محمدخانی، عباس (۱۳۹۷)، *عنصر روانی جرم*، جلد دوم، چاپ نخست، تهران: میزان.

* لفیو، واین آر (۱۳۹۰)، *عنصر معنوی در نظام کیفری ایالات متحده آمریکا*، برگردان: فاطمه موسوی خوشدل، چاپ نخست، تهران: میزان.

* موسوی مجاب، سید درید (۱۴۰۱)، «بررسی جایگاه و نقش اصل حُسن نیت در حقوق کیفری»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۶، شماره ۱۲۰، صص ۲۷۹-۳۰۳.

* مهرپرور، مطهره و پایدارفرد، علی (۱۴۰۲)، *تمایز جرائم مادی صرف و مسئولیت مطلق*، تهران: عدل قانون.

* میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۹)، **حقوق جزای عمومی**، جلد نخست، چاپ نخست، تهران: دادگستر.

* نجیب حسنی، محمود (۱۳۹۶)، **نظریه عمومی قصد جنائی**، چاپ دوم، تهران: میزان.

* لشکری آذر، سجاد و آشوری، محمد (۱۴۰۰)، «بازپژوهی جرم مادی صرف؛ مطالعه تطبیقی ایران و آمریکا»، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۴۸، صص ۱۱-۳۶.

* یوسفی پاسکه، معصومه و سلمان پور، عباس و نظری نژاد، محمدرضا (۱۴۰۱)، **بررسی جرائم مادی صرف در حقوق ایران**، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشت: دانشگاه گیلان.

ب. انگلیسی

* Ashworth, Andrew; (1991), **Principles of Criminal Law**, New York, Oxford University Press, First Published.

* Clarkson, C.M.V; (1987), **Understanding Criminal Law**, Fontana Press, First Published.

* Clarkson, C.M.(2005), **Understanding criminal law**, Sweet & Maxwell.

* Elliott, Catherine and Quinn, Frances, (2000), **Criminal Law**, Eighth Edition, London, Pearson Education Limited.

* Herring, J. (2012) **Criminal Law**, Second Edition, Palgrave Macmillan.

* Herring, J. (2002), **Criminal Law**, paragrafe law masters.

* Hunt, Martin, (2000), **Aleveland aslevel law**, London, Sweet & Maxwell.

* Jefferson, M.(2001), **Criminal Law**, Longman pearson Education Limited.

* Jonathan Herring (2012) **Criminal Law**, Second Edition, Palgrave Macmillan.

- * Levenson, Laurie L. (1992), **Good Faith Defenses: Reshaping Strict Liability**, Crimes, Cornell Law Review.
- * San-ford H. Kadish (1987), **Excusing Crime**, 75 CAL. L. REV. 257.
- * Wasserstrom, Richard A. (1960), **Strict Liability in the Criminal Law**, 12 Stan. L. Rev. 731.